

OCCITANISMES EN ELS SOBRENOMS NORD-CATALANS

Pasqual TIRACH

La sobrenominaçió a les comarques catalanes més septentrionals nos ha proporcionat, desençà de calques anys, un tema d'investigació interessant, però fragilitzat pel temps que passa. Amb la desaparició dels autòctons més vells s'esfuma inexorablement una tradició oral; fruit de la imaginació i de la poesia popular, la nominació extralegal és avui arraconada i substituïda pels noms legals (que apareixen en els noms de carrers, en els documents administratius...) que són les alternatives modernes per diferenciar patrònims similars. A més, amb tots aqueixos treballadors i inactius immigrants, essencialment francesos, les comunitats locals se desagreguen, integrant llengua i llenguatge oficials. El català, llengua limitada a l'oral, perd usatge.

D'altres contactes havien modificat ja l'estructura del català, belleu amb menys vehemència, segurament amb més equilibri, com és el cas amb l'occità.

Haviem evidenciat en un primer estudi¹ la presència d'occitanismes en els sobrenoms. Haviem diferenciat d'una part occitanismes «històrics», estesos a tot el territori, vius en la nostra parla, adaptats a vegades, assimilats sempre. I d'altra part, paraules alienes al vocabulari genuí català. Remarcàvem una concentració d'occitanismes «purs» al Capcir i a les Corberes. La plana rossellonesa acumulava els «històrics», entre els quals: EN PA MOFLE² (St. Llorenç de la Salanca), EL PEIRER PETIT³ (Port Vendres), LA TRETZA TETES⁴ (Port Vendres), EN TUDA CANDELES⁵ (Pesillà de la Ribera).

Avui, nos interessarem pels resultats d'enquestes realitzades als indrets més fronterers amb les terres occitanes, els que s'estenen al nord, prop de la frontera històrica del Tracta de Corbell (1258): són repartits en les comarques de Rosselló, Conflent i Capcir.⁶ Seguirem aqueix esquema geogràfic.

Rosselló

Del conjunt rossellonès es destaca el poble de Vingrau, que amb un nombre de sobrenoms recollits equivalent als seus veïns, assumeix més occitanismes. Enric Guiter⁷ fa aparèixer un grau d'occitanisme lexical elevat a Vingrau. Sembla, doncs, que aquesta tendència es repercuteixi en la sobrenominaçió.⁸

L'EN BECASSÓ (140) pot ésser l'augmentatiu de *beca* «nigaud, niais, enfant» (Alibert⁹) o metafòricament l'equivalent occità de la «becada», *becasso*, nom d'ocell que té també el valor de «beneit». D'altra banda, el DCVB¹⁰ recull un «becassó» sinònim de dormida curta, més difícil d'integrar com a sobrenom.

FIULA (140) podria provenir del verb *fiular*: «1) siffler 2) boire à la bouteille», segons Alibert i *Lou Tresor*.¹¹

No ens ha d'estranyar un sobrenom que recalqui un tal gest, ja que el català mira sempre de no portar els seus llavis al tòt de l'ampolla. Per això usa el porró, la borratxa o fabrica un galet de canya o migtaça amb els dits l'obertura per mor de crear un raig de líquid. Una persona que tòta es marginalitza.

LA PIROLA (140). A l'Alibert hem enconrat «*piròl*: fou, simple d'esprit, niais». *Lou Tresor* ho confirma, atribuint-li una etimologia llatina amb sentit animal: «1) esquiroi 2) estornell.»

EN BOTELLA (146), de l'occità *botelha*, «ampolla» en català (*Mila mots*¹²). Ho confirma el DECLC,¹³ tot precisant que «en català [botella] és un mot pres en data moderna del francès».

EL BURGAT (147) apareix a l'Alibert amb l'infinitiu «*burgar*: taquiner, pousser; exciter». Aquí és usat com a adjectiu. *Lou Tresor* tradueix per «Tisonner, aiguilloner» i el DECLC el cita proposant com a etimologia *BURICARE.

EN PÀRREC (147). Existeix una forma rossellonesa propera i femenina, «parreguera» (DECLC), amb un sentit veí del *pàrrec* occità: «loge du porc» —corral de porc— (Alibert). D'altra banda, segons el DCVB hom trobaria a Ribesaltes *pàrrec* com a vinya que fa reparo davant de casa, com a parra.

EL TESTUT (146). El nostre informador refusà de creure en una forma occitana «No, els gavtxos diuen: caparrüt», comentà, fent prova de coneixences del parlar dels veïns nòrdics; tanmateix descuidava que també diuen *testut* (Alibert), forma més propera de la francesa *têtu* i de la catalana *tossut*. Dins *Lou Tresor* Mistral recorda que *testut* és el sobrenom col·lectiu dels habitants de Belcaire (Auda) i pot significar capgròs, granyota jove.

EL MADÛRT (146). L'anècdota mateixa recorda l'origen occità del motiu. Després d'un sojorn a Tuixan, l'individu tornà a casa i se li escaparen calques paraules importades, a propòsit de raïm: “xò és pas madürt”.

EN TRENCA MAIXES (31). El català prefereix *barra*, encara que existeix *maixella*. Aquest violent renom prové de l'occità *maissa*, *maisha* (*Lou Tresor*).

SUSOR (140) per *suor*, pronunciat /cezo/.

EL CILLE BLANC (140). En català: *cella*.

LA PEIRA (140) correspon al català *pedra* i no s'usa a Catalunya Nord; en canvi, el derivat *peirer* (paleta) hi és omnipresent (vegeu *peirer* al Capcir).

EL RESSEGAIRE (31). El sufix indica una professió, una activitat: en efecte, l'individu havia segat l'arbre de la llibertat del seu poble! En *Lou Tresor*, Mistral tradueix per «scieur, scieur de long» i indica la comparació: «beure com un ressegaire».

EL CAP DESMARGAT (31) és un derivat de *margue* amb prefix que indica disjunció. La procedència és occitana (DECLC hi veu «un occitanisme ocasional» i Veny¹⁴ hi atribueix un parentiu occità). Grandó¹⁵ tradueix per «démancher, démolir», i ho corro-

bora el testimoniatge recollit: “el cap desmargat, com si el cap li anava a caure”. El mapa 341 de l'ALPO¹⁶ fa competir el gal·licisme /mánje/ amb la forma /mánék/, i deixa la variant /márge/ a tota l'àrea fronterera occitana i a l'Alt Conflent, al Capcir i a Vingrau. Òpol conserva /mánék/ mes la nostra enquesta revela que s'hi barreja amb «desmargat». És el mateix cas als Aspres, on hem notat «desmargat» i l'atles indica /mánék/. És força interessant de remarcar la no coincidència de les respectives isoglosses del verb i del substantiu. Podem imaginar, doncs, que l'encuny occità ha perdurat o s'ha estès molt més en la forma verbal que en el substantiu.¹⁷

EL MONARD (33) designa una persona que fa mones o ganyotes. Altrament dit, que s'assembla a un simi, a una monina. Les dues paraules són genèticament lligades. Provénen respectivament de l'occità *monha* i *mounino*.

PICOLO (140). De l'occità *picolo*, segons *Lou Tresor*: «pioche, houe carrée» (en català *aixada, càvec*) que se podria apropar de la *picola* que el DCVB situa al País Valencià.

Conflent

Si bé els termes municipals seleccionats costegen la Fenolleda, la separació entre països catalans i països occitans segueix uns contraforts prou elevats (1.200 m al pic de les Illoles, a Molig, 1.314 m al pic del Rosselló, a Mosset...) per impedir una comunicació constant i densa. L'indret més exposat resulta ser Tarerach, a l'est. La barrera topogràfica que limita al nord aquesta part de Conflent ha servit de protecció de cara a la «gavatxeria».¹⁸ L'obertura es fa cap al sud, en una única direcció: la vall de la Tet on senyoreja la capital de la comarca, Prada. L'orografia explica potser la feble presència d'occitanismes; els sobrenoms ens han revelat a penes vuit formes.

EN GRIU (191). Sense conèixer l'anècdota que va motivar el sobrenom és difícil destriar quin sentit li donen. És una paraula occitana per la qual *Lou Tresor* esmenta dues possibilitats: 1) un grill de planta, un germen 2) un ocell passeriforme.

EN DROL·LE (239). Aquest mot designa el nin, l'infant jove, i és del tot estranger a la parla del país.

RAMONET (237). El sobrenom li prové d'una estada feta a l'Eraul, per a treballar com a granger; i és que a la regió de Beziers del que vigila el treball que es fa a la propietat en diuen *ramonet*.

EN PARRATA (220). *Parrat* és una paraula que fan servir a l'Arieja per designar el pardal; aquí trobem la forma femenina. *Lou Tresor* afegeix que és el sobrenom col·lectiu dels habitants de Lons, als Baixos Pirineus.

LAIROT (237) és el petit robaire, el lladre manyac, derivat de l'occità *laire* amb sufix hipocorístic *-ot*.

EN BOIER (231). Forma occitana de bover.

ELS MAIXERS (231). A relacionar amb TRENCA MAIXES d'Òpol (?), que prové de *maisha* = «barra», però no veiem clara la presència del sufix; belleu per un arrencaqueixals, un dentista o encara per a un xerraire (el verb *maïssar* = xerrar). A part que sigui, i és més probable, per a designar el guarda-terra, *messièr* en llengua d'oc.

EN SARRONIS (239). Plural de *sarron*, amb conservació de la *n*, plural en *-is*, equivalent occità del *sarró*.

Capcir

El Capcir és la comarca nord-catalana més original, tant per la seua geografia¹⁹ com pel seu parlar. L'orientació de l'alta plana, i amb ella el context econòmic que en resulta, han modelat l'estructura del llenguatge. Els pobles capciresos privilegiaven les relacions amb els veïns del nord. Així s'expliquen les interferències que apuntava ja E. Guiter:²⁰ "Encara que el Capcir hagi sempre comptat com a terra catalana, presenta més d'un quart de caràcters occitans."

La sobrenominació testimonia aquest fenomen:

CAL ME DANNE (348). *Lou Tresor* atribueix aqueix reneç a la gent de Losera. És una exclamació que el portador del sobrenom devia usar de manera intensiva.

CAL PIME (349) podria pervenir de l'occità *pimo* ("inquietud", "ràbia") i atribuir-se a una persona fàcilment excitada.

CAL GAMARROL (347) és un derivat de «*gamarro* = *mauvaise humeur*» (*Lou Tresor*), construït amb sufix *-òl*, diminutiu. Belleu que s'adreçava a un infant sempre malhumorat.

CAL FRARI (350) (345), CA L'HOSTI (350) (345), CAL SASTRI (350) són demostracions fonètiques del parlar del Capcir que tanca la vocal neutra (vegeu *ALPO*).

CAL DROL-LI (350) presenta la mateixa particularitat fonètica i inclou una paraula occitana (vegeu *Conflent*, 239).

CAL PEIRA (349), LA PEIRERA (347), CAL PEIRER (350), CAL PEIRÜSSA (350), tots quatre lligats a l'occità *peira*, que ja hem trobat a la plana, a Vingrau. La mostra és molt més rica aquí: el substantiu d'origen, desconegut en la parla catalana septentrional; dos derivats construïts amb sufix *-era*, de professió; aquests sí que els hem assimilats i són omnipresents a tot el nostre territori (vegeu *ALC*,²¹ mapa 104). I no pot ésser d'origen català, car hauria conservat el grup *DR* originat a partir de *PETRARIU*: *TR*>*DR* sense arribar a la iodització occitana *TR*>*DR*>*YR*. I encara un derivat amb el sufix *-üssa*, femení i pejoratiu, que no hem trobat a cap altre lloc.

CA LA MONYA (349) reprèn perfectament l'occità *monha* per *ganyotes*; al Rosselló ja hem repertoriat el derivat *MONARD*.

LO XITXE (349), LO XITE (349), LO TAHITI (350), LO MERLUÇAIRE (350), LO CAPITAINE (350) ens permetran de fer una remarca d'ordre morfosintàctic: la conservació de l'article *lo*, comuna amb certes terres d'Oc.

Remarques

La presència occitana a les nostres terres es fa sentir d'una altra manera. Els sobrenoms, a través de llur semàntica, revelen moviments d'immigració. Hem rellevat sobrenoms que traeixen la procedència de l'individu, i a cada comarca apareix al-

menys un occità, tractat, evidentment de *gavatx*. Un estudi antropològic²² recent ha demostrat que la societat nord-catalana situa els occitans al grau número dos en l'escala de les denominacions: 1) el foraster (d'un poble veí); 2) el gavatx (occità proper); 3) l'estranger (francès i altres) i, segons com, *frenximan* o *parisenc*. Es tracta d'un senyal de marginalització ètnica, però no és cap denominació pejorativa, ja que és l'única paraula vigent. Les enquestes conduïdes a terme per ara a tot Catalunya Nord nos permeten de llistar-ne una trentena, entre els quals: a la plana, EL GAVATX (50), (221); al Conflent, EN GAVATX (190), CAL GAVATXÓ (339); a la Cerdanya, CAL GAVATXO (341), ELS GAVATXONS (396); al Capcir, CAL GAVATX (348). I més precisament: CAL GASCÓ, CAL MONTELLÓ, a Formiguera, i CA LA MONTELLANA, a Bolquera. Farem remarcar que si bé hem demostrat una assimilació lingüística no negligible en les àrees que ens preocupen, deguda, clar, a la proximitat geogràfica, en canvi, els habitants no s'assimilen amb els estrangers vinguts del nord.

Els membres d'un mateix grup (vilatge) creen i usen els sobrenoms per a diferenciar-se, però amb els malnoms col·lectius també es distingeixen els grups més propers entre ells. Analitzant aquesta matèria hom determina la visió que té el poble sobre la comunitat veïna, i alhora, per afirmació negativa, la pròpia definició. En el cas que ens interessa, hom s'adona que els pobles del Capcir bandegen Puigvalador. Recalquen un tret lingüístic que el diferencia: a Puigvalador diuen /jezis/ per dir *ahir*. I així motegen el vilatge: ELS GESIS.²³ Han trobat una feblesa en la identitat del veí, en aquest cas és una ruptura en la norma lingüística de la comarca.²⁴

Un altre aspecte lligat a la influència occitana i a la visió que els habitants tenen respecte al parlar del seu veí, sorgeix quan hom discuteix de les respectives relacions. A Taltehull ens confiaven: "Fèiem comerç amb els gavatxos... trufes, herba, palla, barricots de vi...", i a propòsit dels veïns "sem diferents de Vingrau... Pertanyia a l'abadia de Fontfreda, és per això que parlen gavatx", fent prova de coneixences històriques i lingüístiques encertades. Al Conflent el cas és més interessant. Hem recollit a Arbussols: "Aquí sem catalans, allí a Tarerach, parlen entre mig." La definició de l'altre permet autodefinir-se: no són pas ben bé gavatxos, ni catalans; en canvi, la *nostra* pertinença al grup català no fa cap dubte. Però queda a verificar si es justifica la definició de l'altre. El nostre passatge a Tarerach no ens ha permès reconèixer cap occitanisme en el parlar, i de la nostra llista de renoms no n'hem pogut citar cap ni un per il·lustrar el present treball. L'*ALPO* ve a confirmar aquesta absència. Què pot motivar, doncs, aquest pensament? El parlar de Tarerach s'ha modificat en cent anys, ha viscut una substitució radical (vegeu Costa).²⁵ Aquesta evolució ens permet de recalcar que, en el veïnatge del poble, han quedat amb una realitat depassada, caduca, i atribueixen a Tarerach qualitats no motivades. Les raons d'aquesta manca d'actualització de les coneixences s'han de cercar en la reducció dels contactes de les poblacions i tot particularment en la desaparició de la Festa Major i de les altres festes rurals com la matança del porc.

De manera més general, cal tenir present a l'esperit que els sobrenoms són el producte d'una època passada. Si s'han multiplicat els desplaçaments, en canvi, els contactes s'han reduït. La despoblació del rerepaís i la implantació de la televisió són, pels nostres informadors, les causes essencials del canvi.

El tema de la presència occitana a través dels sobrenoms ens ha entretingut a diversos nivells. La primera constatació és geogràfica. Les regions amb menys contacte amb el català són més sensibles als occitanismes, que queden preservats. És el cas del Capcir que es gira decididament cap al nord. Al Rosselló, la franja septentrional no gira l'esquena a la plana però conserva relacions lingüístiques marcades amb les terres occitanes. El Conflent, al redós darrere de la muntanya, mira cap a la vall pradenca i sembla ignorar les influències del nord; fins i tot Tarerach, el poble menys ben protegit, ha patit una evolució radical en el seu parlar, catalanitzant-lo del tot.

Ens hem adonat també que aquestes àrees ens han fornit sobrenoms d'origen occità en majoria «purs», diferenciant-se de la resta de la plana on les formes històriques abunden. Això pot significar dues coses: d'una part, que en aquests indrets s'usen (o s'usaven) paraules occitanes, en cert casos importades i més tard assimilades per tot el grup, en d'altres casos alienes però usades per un immigrant. D'altra part, hom pot concebre malnoms en llengua «estrangera», «bàrbara», per a motejar estrangers amb comportament marginal, socioexcèntric. En la sobrenominaió no és rar que el canvi de llengua s'acompanyi d'un matís despectiu. Com a exemple podem citar a Pesillà de la Ribera aquest home que es va voler construir la casa tot sol, i va quedar tancat a l'interior, ja que havia descuidat de fer portes i finestres: al vilatge el van batejar com EL MAÇON. L'ús del francès no ve aquí per substituir una paraula desconeguda, sinó per afegir una dosi de ridícul en un sobrenom ja força irònic. EL TESTUT, FIULA, EL BURGAT i molts altres poden relacionar-se amb una actitud poc social i renegada per al poble català. Amb una denominació estrangera hom atribueix el vici als gavatxos.

Finalment, reflexionant sobre la visió i les coneixences que tenen els uns dels altres respecte al tema occità, ens hem adonat que les diferències són percebudes. Els nombrosos sobrenoms que contenen la noció de «gavatxos» denoten una diferenciació ètnica a l'interior del grup, una estigmatització deguda evidentment a la procedència del motejat. Un sobrenom col·lectiu com *els gesis*, al Capcir, remarca una diferència lingüística, però en el cas de Tarerach la referència avui caduca esdevé errònia.

NOTES

1. Pasqual TIRACH. *Els sobrenoms a la Catalunya del Nord*, tesina presentada a Perpinyà, abril 1989, director J. Costa.
2. Mofle = moix.
3. Peirer = paleta.
4. Teta = mamella, pit.
5. Tudar (atudar) = apagar.
6. El nom del poble va seguit, entre parèntesis, del número corresponent a l'ALFO, i del nombre de sobrenoms recollits:
Rosselló: Salses (33) 123 s (sobrenoms); Vingrau (140) 345 s; Òpol (31) 94 s; Taltehull (146) 59 s; Estagell (147) 94 s.

- Conflent: Rodès (220) 21 s; Tarerach (190) 16 s; Arbussols (191) 28 s; Eus (231) 62 s; Molig (239) 35 s; Campome (238) 45 s; Mosset (237) 53 s.
- Capcir: Real (347) 53 s; Puigvalador (345) 47 s; Esposolla-Fontrabiosa (348) 49 s; Formiguera (349) 92 s; Matamala (351) 59 s; Els Angles (350) 96 s.
7. Enric GUITER. «Els altres Capcirs», en *Actas del VII congreso internacional de lingüística románica*.
  8. El fet s'explica amb la història: Vingrau era territori català sota dominació senyorial de monjos occitans del Llenguadoc.
  9. Louis ALIBERT. *Dictionnaire occitan-français*. Tolosa, edició del 1985.
  10. A. M. ALCOVER, F. de B. MOLL. *Diccionari català valencià balear*. Ciutat de Mallorca 1976-78.
  11. F. MISTRAL. *Lou tresor dóu Felibrige*. Barcelona, edició del 1979.
  12. Jacme TAUPIAC. *Diccionari de mila mots*, Tolosa 1992.
  13. J. COROMINES. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona 1980-91.
  14. J. VENY. «Sobre els occitanismes del rossellonès», en *Actes del Vè col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes*, Montserrat 1980.
  15. C. GRANDÓ. *Vocabulari rossellonès*, Sant Esteve, edició del 1987.
  16. E. GUITER. *Atlas Linguistique des Pyrénées-Orientales*, París 1966.
  17. Afegirem que a Banyuls hem trobat: EN DESMANEGA BANASTES.
  18. *Gavatx* designa un habitant de l'Auda, l'Arieja o l'Erault. És l'única paraula vigent. De cap de les maneres s'adreça a un «francès».
  19. L'altitud de l'alta plana del Capcir varia entre 400 metres i 1.600 metres i tots els seus pobles són a una altitud molt elevada (més de 1.400 metres). El clima hi és molt fred i dona als paisatges uns caràcters d'alta muntanya.
  20. Enric GUITER. «Els altres Capcirs...»
  21. A. GRIERA. *Atlas Lingüístic de Catalunya*, St. Cugat, edició del 1972.
  22. C. MOTZFELDT. *Construcció històrica i discurs identitari*, DEA Universitat de Perpinyà, 1994.
  23. Els altres indrets del Capcir també porten un sobrenom col·lectiu, atribuït i usat pels veïns: Els Angles: ELS CULS PEDAÇATS, Esposolla: ELS PEGOTS, Formiguera: LA GALERA, Matamala: PASSA DAVANT. Aquests no tenen la mateixa referència lingüística.
  24. Realitat posada en dubte si consultem l'ALPO car sols Els Angles presenten aquesta forma /jezi/ en contra dels seus veïns: /jezie/.
  25. J. COSTA. «Changement de langue dans un village de la frontière septentrionale du catalan: le cas de Tarerach», 106ème Congrès des Sociétés Savantes, Perpinyà, 1981.